

УДК 913(497)''19''
911.3:94(497)''19''

Оригинални научни рад

Original scientific article

Иван Б. Поповић

Горан С. Јовић

ВАЖНИЈИ ОГЛЕДИ ИЗ ИСТОРИЈСКЕ ГЕОГРАФИЈЕ НА ПРОСТОРУ ЗАПАДНОГ БАЛКАНА

Извод: Полазећи од тога да су у претходној деценији (1997-2007) била запостављена историјско-географска проучавања на простору Балкана, овим је таква научна тематика у понечему стављена у жижи научног интересовања. Управо, из досада стечених разноликих сазнања из домаћаја ове географске дисциплине указано је на њене важније огледе, сачињене на простору западног дела Балканског полуострва. Главнином презентирани на хронолошки утемељеном погледу тако уприличена представа овог низа огледа донекле употпуњава празнину у погледу сагледавања веће или мање учесталости сериозних историјско-географских истраживања у назначеном пространству.

Кључне речи: историјска географија, простор западног Балкана, разнолики огледи из историјске географије.

Abstract: Starting from the fact that in the last decade (1997-2007) the historic-geographical researches were placed behind, hereby such subject matter became the center of scientific interests. Exactly, from a diverse cognition of this geographical discipline obtained until now, it is indicated on its more significant experiments, carried out in the Region of the western part of the Balkan Peninsula. Presented mostly by chronological index, such representation of this series of essays partly completes the emptiness respecting the introspection of higher or lower frequency of serious historic-geographical researches in the indicated Region.

Key words: historical geography, Western Balkans, diverse essays from historical geography.

Увод

Незнатно је познато да је у Србији тек после Другог светског рата први пут експонирана и обележавана (Милоевич, 1948) једнакоправна научна важност историјске географије међу преосталим дисциплинама географске науке најновијег времена. Имајући међународну репутацију као географ, споменути академик је, према испису М. Костића (1978), онда

* Рад представља резултат истраживања на пројекту 146011, који финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

проговорио о географији са историјског аспекта. Са тог становишта је изнео да се “савремена географска наука код Југословена појавила најпре код Хрвата, јер је њене основе засигурно положио још Петар Матковић (1830-1898) у низу својих радова” у домаћају историјске географије.

Мада су се већ у почетним деценијама 20. века јавили први (Ђорђевић, 1902; Тројановић, 1909; Петровић, 1913 и Ђорђевић, 1914), а у потоњем међуратном периоду и други (Остојић, 1923; Ђорђевић, 1924; Стебут, 1926; Радојчић, 1927; Пантелић, 1927; Ивић, 1933; Пантелић, 1933; Станојевић, 1940; Динић, 1940) аутори различитих чланака и истосмислених записа и написа из области историјске географије, ипак се са извесном сигурношћу може навести да је таква географска дисциплина приметно више разматрана у и изван Србије тек након означеног научног образлагања Б. Ж. Милојевића (1948).

Заправо, од средине 20. века па кроз наредну деценију ипо на њу је, према расположивим литературним упутима, у донекле задовољавајућој мери обрађена пажња у двојаком стремљењу. У ондашњој Југославији, а овим претежно и на простору западног Балкана, једно усмерење се свакако тиче излагања позиционираних у изналажењу (Синдик, 1951; Sindik, 1956; Пешић, 1964) нешто одређенијих теоријско-методолошких поставки проучавања историјске географије. Друго стремљење се углавном односило и на њеним конкретним “показима” и исказима (Ђорђевић, 1946; Вукановић, 1947; Поповић, 1952; Костић, 1955; Пашалић, 1955; Симић, 1960; Ковачевић, 1964) понајвише експонираним почетком друге половине 20. века.

И у иностраним оквирима била су тада, према нашим сазнањима, запажена појединачна саопштења углавном сачињена у истом смислу (Darby, 1953; Clark, 1954; Група ауторов, 1961; Smith, 1965), али и у понечему других казивања (Рџунски, 1955; Jager, 1968) изнетих опсегом обилгатне уџбеничке литературе. Овим су у домену изучавања историјске географије уношене примерене појасноће како при разматрању релевантне архивске документације старијег времена, тако и у исправном детерминисању употребне вредности разнорodne путописне грађе, претходно селекционисане на темељу поузданих индикатора.

Третмани историјске географије на простору западног Балкана

На простору западног Балкана обављена су скоро истовремено и приказивања историјске географије у домаћају конкретних тематика, поглавито образлаганих проучавањима у разгранатим областима физичке и друштвене географије током ближе и даље прошлости. Саобразно сагледаним литературним наводима у том погледу предњаче онда у нас раритетна, а надаље и врло уважена историјско-географска саопштења,

збирно експонирана у појединачном ауторству – Јовановић, 1954; Дробњаковић, 1954; Лутовац, 1954; Филиповић, 1954 и Поповић, 1954. Од тада је прошло више од једне деценије док нису објављена и научна разматрања којима су била обухваћена (Marković, 1966; Marković, 1967-1968) претежно ранија “природнословна” упознавања безмало целог Динарског планинског пространства. После неколико година били су написани (Тгаљјић, 1970) и прилози познавању трговачких веза Босне с Анконом и Сенигалијом у 17. и 18. веку, а скоро једновремено су била у третману географско-историјских тумачења (Marković, 1970) и бројна запажања познатог “природословног знанственика” Ami Voce-a, стечених приликом његових скоро петогодишњих (1835-1839) путовања по земљама Балканског полуострва.

Већ у наредној години, са гледишта историјске географије и донекле изван домаћаја чисто природних наука, обухватније је сагледана (Шриванић, 1971) мрежа путева (правци пружања, пролази преко превоја, раскршћа, остаци старих друмова, миљокази, камени и дрвени ћупријски пролази, видљиве друмске развалине) у средњовековној Зети. На овај рад се умногоме може логично ослонити опсежнија студија о средњовековним и постсредњовековним градовима, утврђењима и фортификационим одредиштима у Црној Гори. Занимљивог историјско-географског садржаја иста расправа чини резултат вишегодишњег, врло напорног рада искусних научних истраживача Павла Мијовића (1975) и Мирка Ковачевића (1975). У међувремену, “увелико је” успешно протумачен (Marković, 1974) доста разгранат картографски рад (од старог па до почетка 18. века) на састављању хронолошки разноликих географских и поморских карата (почев од античких, па преко потоњих средњовековних, као и оних из каснијег процвата поморске картографије у 16., односно превласти испрва венецијанске а потом и бечке картографије током 17. века) Јадранског мора и његовог непосредног залеђа. Временски гледано “надградња” овог дела може да буде огледана у историјско-географском представљању (Радошевић, 1976) комплексне картографске активности Захарија Стефановића Орфелина (1725-1785), најзначајнијег српског картографа 18. века.

Скоро једноремено, са тог аспекта су – по основу адекватних докумената и валидног путописног штива – била начињена сериозна образлагања (Вукановић, 1975) разнородних насеља Србије у доба Првог српског устанка. Неколико година касније у том смислу је био изложен (Костић, 1978) садржајан осврт на конкретну просторну целину ондашње Србије, пошто су се њиме огледала најважнија картографска и физичко-географска знања о природној средини простране Нишке котлине у време ослобађања од Турске власти а и после тога у последњим деценијама 19. века. Главнином утемељени на литературне и друге примерене изворе, сродни историјско-географски погледи долазе до изражаја и у солидно

састављеном (Радусиновић, 1979) тексту о Ријеци Црнојевића као саставном делу тамошњег северозападног предела, ситуираног у склопу пространства Скадарског језера. У међувремену, публикована је и збирка чланака чији је садржај потпуно посвећен образлагању (Group of authors, 1977) историјско-географске тематике већег дела Југоисточне Европе, односно посебно занимљивог “балканског” простора за тадашњи европски запад. Напокон, поводом обележавања 175-годишњице прве српске географије (писане на истом језику), у последњој години напред означене деценије, сручен (Петровић, 1980) је мали прилог историјском развоју српске географије који се одвијао још пре средине 19. века односно током његовог (првог) двадесетпетогодишњег (1804-1829) периода.

И комплекс физичкогеографских појава и процеса на простору споменутог Балканског полуострва био је предмет тематски интересантних, а просторно спорадичних, историјско-географских истраживања спроведених и у претпоследњој деценији 20. века. Испрва је био представљен (Петровић, 1982) историјско-географски преглед познавања разноликих спелеолошких објеката у Србији пре 20. века, чиме је и јасно показано да су исти још тада привлачили примерену пажњу извесног броја заинтересованих научника. Затим су уследила и саопштења којима се умногоме продубљеније залазило у неке, раније фундиране, потамолошке теме, с обзиром да су на једном месту била протумачена (Гавриловић, 1983) многа релевантна сазнања о различитим речним токовима Србије у 19. веку. По истеку петогодишњег периода су изложена (Галкин и др., 1988) и успешна казивања о историјској географији Средоземног мора, будући да се овима умногоме огледају не само наводи старовековних и средњовековних назива, него и комбиноване представе древних аутора о ознакама поднебља и конфигурацији укупног медитеранског (маритимног и околног) пространства.

Третирана просторним склопом западног Балкана и понека суседна пространства Србије су, у међувремену, била приметно појашње-на са историјско-географског становишта. Тачније назначено, у том по-гледу је темељитије, а овим се чини и доста опсежније разјашњен (Gašparović, 1984) историјат сваколиких географских упознавања и проучавања Босне и Херцеговине од ранијих времена до 1918. године, односно до престанка Аустро-угарске власти. Некако у то време започеле су, по нашем знању, и опширније припреме на сакупљању и одабиру за јавну представу старих карата на којима су биле заступљене територије некадашњих југословенских земаља у 16., 17. и 18. веку. Својевремено урађене у познатим европским картографским радиони-цама, а као такве и сачуване у фондусу Картографског одељења Народне библиотеке Србије, 40 старих географских карата је, у активној редактури С. Живковића (1990), збирно објављено (са именом аутора, местом и годином настанка, техником израде и димен-

зијама) у књизи на 99 страна, што није од малог значаја у подстицају ширег разматрања историјске географије.

Скоро истовремено одвијало се раније започето уобличавање историјског приказа старијих истраживачких активности на упознавању разноликих спелеолошких објеката у опсегу западног дела Балкана, што је и узроковало појаву студиозног третирања (Петровић, 1988) целокупног “историјата” српске спелеологије, поглавито исказане на бази остварених резултата истосмислене научне мисли домаћих аутора. Током наредне деценије историјско-географска проучавања су видно проширена и продубљена на третираном простору и тиме што су јавно исказана још три њена огледа. Настали као логична последица нешто ранијих трудољубивих активности њиховог аутора, исти огледи историјске географије су најпре садржани у солидно израђеној (Маријанац, 1994) студији о “земљи и људима” Босне и Херцеговине у XIX веку, а затим се манифестовали и у саставу опсежније расправе (Маријанац, 1996) о “земљи и људима” Босне и Херцеговине у очима страних аутора током 19. века. Трећи оглед из историјске географије чини опсежнији текст, у целини састављен (Петровић, 1997) на бази кумулативне представе, прожете и у новије време изнађеним сазнањима о српској географији у 19. веку.

Закључак

На простору западног Балкана историјска географија се огледала у прилично разнородним а ту и тамо и спорадичним манифестацијама научног текста. Таквих је током друге половине 20. века много више било у домену образлагања конкретних истосмислених тематика, него у теоријско-методолошким тумачењима историјске географије чиме је ова географска дисциплина у приметној мери добила и на обогаћивању одговарајуће научне мисли.

Литература

- Вукановић, Т. (1947). Вуков рад на проучавању наше земље и народа. *Гласник Српског географског друштва*, 27, 32-48.
- Вукановић, Т. (1975). Насеља у Србији у доба Првог српског устанка, 1804-1813. године. *Врањски гласник*, 11, 3-172.
- Гавриловић, Љ. (1983). Знања о рекама Србије у XIX веку. *Гласник Српског географског друштва*, 63 (2), 75-82.
- Галкин, Г.А., Коровин, В.И. и Гавриловић, Љ. (1988). О историјској географији Средоземља. *Гласник Српског географског друштва*, 68 (1), 85-92.
- Група аутора (1954). *Географски лик Србије у доба Првог устанка*. Београд: Српско географско друштво, Посебна издања 32.

- Група ауторов (1961). Историческа географир; Краткар географическар енциклопедир. Москва: Изд. "Мир".
- Динић, М. (1940). *Три француска путописца 16. века о нашим земљама; Годишњица Н. Чутића*, 49. Београд: Српска Краљевска Академија, 85-118.
- Ђорђевић, Т. (1902). Шуме у Краљевини Србији. Београд: Задругарство Србије.
- Ђорђевић, Т. (1914). Сточарска путовања (у прошлости). *Гласник Српског географског друштва*, 3-4, 286-289.
- Ђорђевић, Т. (1924). *Из Србије кнеза Милоша; Насеља и становништво*. Београд: Српска Краљевска Академија.
- Ђорђевић, Т. (1946). *Србија пре сто година; Изабрана дела*. Београд: Издавачки завод "Младо поколење".
- Живковић, С. (1990). *Југословенске земље на старим географским картама 16., 17. и 18. века*. Београд: Народна библиотека Србије, 6.
- Ивић, А. (1933). По Србији кнеза Милоша, *Споменик*, 76, 39-54.
- Јацунски, К. (1955). *Историчекая география*. Москва: Исд. "Мистецтво".
- Ковачевић, Д. (1964). Прилог проучавању занатства у Новом Брду и околини. *Зборник Филозофског факултета*, 8(2), 525-532.
- Костић, М. (1955). О улози и значају Сићевачке клисуре за саобраћај, насебине и људска кретања, Прилог историјској географији и антропогеографији Нишавља. *Зборник радова Географског института*, 2, 93-111.
- Костић, М. (1978). Географско знање о природној средини Нишке котлине у времену ослобађања од Турака и после тога. *Нишки зборник*, 6, 117-121.
- Маријанац, З. (1994). *Босна и Херцеговина у XIX вијеку, Земља и људи*. Бања Лука: Педагошка академија, Издање "Посебне књиге", 4.
- Марјанац, З. (1996). *Босна и Херцеговина у XIX вијеку у очима странаца, Земља и људи*. Бања Лука: Географско друштво РС, Посебна издања, 2.
- Мијовић, П. и Кнежевић, М. (1975). *Градови и утврђења у Црној Гори*. Београд, Улцињ: Археолошки институт, САНУ, Народни музеј, Посебно издање, 26.
- Милоевич, Б. (1948). Географска наука в Југославов. *Известия всесоюзного географического общества*, 80 (1), 91-93.
- Остојић, Т. (1923). *Захарија Орфелин, живот и рад му*. Београд: Самостално издање аутора.
- Пантелић, Д. (1927). *Београдски пашалук после Свиштовског мира; Историјско издање*. Београд: Књижница Геце Кона.
- Пантелић, Д. (1933). Присаједињење "отргнутих" крајева Србији пре 100 година. *Братство*, 27, 3-7.
- Петровић, Д. (1980): Прилог историјском развоју српске географије (1804-1829). *Гласник Српског географског друштва*, 60 (1), 73-77.
- Петровић, Д. (1982). Историјско-географски преглед познавања пећина у Србији пре XX века. *Гласник Српског географског друштва*, 60 (2), 3-16.

- Петровић Д. (1997): Српска географија XIX века. *Флогистон*, 5, 10-72.
- Петровић, С. (1913). Ламартиново путовање кроз Србију 1833. године. *Српски књижевни гласник*, 30, 87-94.
- Поповић, Д. (1952). *Срби у Бачкој до краја осамнаестог века, Историјска (географија) насеља и становништво*. Београд: Етнографски институт САН-а, књ. 3.
- Петровић, Д. (1988). Историја српске слелеологије. Београд: Српско географско друштво, Посебна издања, 66.
- Радочић, Н. (1927). *Географско знање о Србији почетком 19. века*. Београд: Српско географско друштво, Посебно издање, 14.
- Радосевић, Н. (1976). Захарија Стефановић Орфелин – српски картограф осамнаестог века. *Гласник Српског географског друштва*, 56 (2), 97-111.
- Радусиновић, П. (1979). Ријека Црнојевића. *Гласник Српског географског друштва*, 59 (1), 37-57.
- Симић, В. (1960). *Из скораишње прошлости рударства у Србији*. Београд: Завод за геолошка и геофизичка истраживања, Посебна издања, 9.
- Синдик, И. (1951). О задацима историјске географије. *Историјски часопис*, 2, 175-182.
- Станојевић, С. (1940). *Историјски атлас; Историјско издање*. Београд: Књижарница Геце Кона.
- Стебут, А. (1926). Наши главни пољопривредни реони у Прошлости; *Ратарски архив*, 12. Београд: Министарство пољопривреде и вода, 3-78.
- Тројановић, С. (1909). Наше раније кириције. *Српски етнографски зборник*, 13, 115-132.
- Шкриванић, Г. (1971). Путеви у средњовековној Зети. *Гласник Српског географског друштва*, 51 (1), 75-85.
- Clark, H. (1954): *Historical Geography; Collection "American Geography, Inventory and Prospect "*. Syracuse.
- Darby, H. (1953). *On the Relation of Geography and History; Transaction and Papers*. London: The Institut of British Geographers.
- Gašparović, R. (1984). Historijat geografskih upoznavanja i proučavanja Bosne i Hercegovine do 1918. godine. *Geografski pregled*, 26-27, 5-99.
- Group of authors (1977). *An Historical Geography of the Balkans; Collection of papers*. London: Academic press.
- Ilešić, S. (1964). Preostanki preteklosti v pokrajini kot element resničega geografskega okolja. *Geografski vesnik*, 36, 3-8.
- Jäger, H. (1969). *Historische Geographie*. Braunschweig: Westermann.
- Marković, M. (1966). Pregled upoznavanja Dinarskog gorja od najstarijih vremena do 1878. godine. *Geografski pregled*, 10, 13-26.
- Marković, M. (1967/1968). Pregled upoznavanja Dinarskog gorja od 1878. godine do najnovijeg vremena. *Geografski pregled*, 11-12, 3-10.

- Marković, M. (1970). Putovanje dr Ami Boue-a po zemljama Balkanskog poluotoka sa osvrtom na historijsko-geografsko značenje tih putovanja. *Geografski pregled*, 13, 35-50.
- Marković, M. (1974). O najstarijim geografskim i pomorskim kartama Jadranskog mora. *Pomorski zbornik*, 12, 491-517.
- Pašalić, E. (1955). O antičkim naseljima uz mineralna vrela na području Bosne. *Godišnjak Istorijaskog društva Bosne i Hercegovine*, 7, 81-94.
- Sindik, I. (1956). Historisch-Geographische Tätigkeit im FNRJ; Buch der Zusammenfassungen. *X Internationales Kongres für Historische Wissenschaften* (102-104). Rome.
- Smith, C. (1966). Historical Geography – Current Trends and Prospects. In R.J. Chorley and P.N. Haggett (Eds.), *Frontiers in Geographical Teaching*.
- Traljić, S. (1970). Prilozi poznavanju trgovačkih veza Bosne s Ankonom i Senigalijom u XVII i XVIII stoljeću. *Pomorski zbornik*, 8, 643-656.

Ivan B. Popović
Goran S. Jović

**MORE IMPORTANT ESSAYS FROM HISTORICAL GEOGRAPHY IN THE
WESTERN BALKANS**

Summary

Historical geography, in the region of the western part of the Balkans, was characterized by considerably heterogeneous and in some way sporadic demonstrations of scientific text. During the second half of the 20th century there were far many of them in a domain of explaining concrete like-minded subject matters than in theoretic-methodological explanations of historical geography by which this geographic discipline noticeably gained on enriching the scientific thought.